

ЎТМИШГА НАЗАР

9 ЖИЛД, 9 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 9, НОМЕР 9

LOOK TO THE PAST

VOLUME 9, ISSUE 9

ТОШКЕНТ-2026

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
ЎзР. ФА. Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
ЎзР. ФА. Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори (DSc),
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика университети

Аминова Азиза Марксовна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Навоий давлат педагогика институти

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори (DSc),
Тошкент ирригация ва кишлок хужалигини механизациялаш мухандислари институти
Миллий тадқиқот университети

Худайкулов Тулқин Дўстобоевич
Тарих фанлари доктори (DSc)
Шаҳрисабз дала педагогика институти

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Қариш давлат техника университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Қариш давлат университети

Махкамova Надира Рахмановна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Тошкент ахборот технологиялари университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори (DSc),
Телави давлат университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодири Абдуллаевна
тарих фанлари доктори (DSc),
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Хайдаров Ғайратбек Мирзапўлатович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Андижон давлат университети

Рашидов Ойбек Расулович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Қозогистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор,
Қозогистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмутаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Тожибоев Музаффар Турдибоевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
ИИВ Академияси

Алиева Лале
тарих фанлари доктори (DSc),
Озарбайжон давлат университети

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори (DSc),
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Таниева Гулдона Мамановна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Низомий номидаги Ўзбекистон Миллий педагогика университети

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Мирзалиев Улуғбек Бегмурзаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Гулистон
давлат педагогика институти

Нуруллаева Шоира Кушназаровна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Урганч давлат университети

Курбанов Бахтияр Журабаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Наманган давлат университети

Хакимова Шоира Сағдуллаевна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), UBS Тошкент филиали

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети
Масъул котиб

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Джоробекова Айнура Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Рахмонқулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исаков Бахадир Нигматуллаевич
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Холмуродов Дилшод Рашидович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Жиззах давлат
педагогика университети

Юсупов Ахмеджон Шоназарович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доценти
Urganch davlat universiteti

Тиллахжаева Хуршида Джумаваевна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Тошкент давлат техника университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
Ўзбекистон Миллий университети
Масъул котиб

Исоков Бахтиёр Робиддинович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Тўхтабасев Аъзамжон Шарипхўжаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент,
Наманган давлат университети

Халмуратов Бахтиёр Режавалиевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент,
Наманган давлат университети

Алимардонов Отабек Қудратович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доценти
Ўзбекистон Миллий университети

Хасанова Нодира Ибрагимовна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доценти, Денов
тадбиркорлик ва педагогика институти

Турсунова Юлдуз Бобоқуловна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
ЎзР. ФА. Тарих институти

Азаматова Гулмира Байирбековна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Каримжонов Жасурбек Мухторжонович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD),
Ўзбекистон Миллий университети

1. Ziyoda Abdullayeva

SHAXSNING O‘ZLIGINI ANGLASH MUAMMOSI: EKZISTENSIAL-FALSAFIY TAHLIL....5

2. Mirzoxid Askarov

O‘ZBEK MILLIY IDENTIKLIGINI TADQIQ ETISHNING ZAMONAVIY TARIXSHUNOSLIK
TENDENSIYALARI.....11

3. Nilufar Djurayeva

O‘ZBEKISTON XOTIN-QIZLAR QO‘MITASI FAOLIYATINING USTUVOR
YO‘NALISHLARI VA VAZIFALARI (1991-2020 yillar).....19

4. Nuralibek Bozarov

SURXONDARYO VILOYATIDA TURIZM SOHASINING INSTITUTIONAL VA
TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI SHAKLLANISH TARIXI (1992–2000-YILLAR).....33

5. Shuhrat Djabborov

MOVAROUNNAHRDA ARAB YOZUVINING TARQALISHI VA YOZMA MADANIYAT
TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI.....39

6. Rabiyaon Ibragimova

QUYI AMUDARYO HUDUDI DING‘ILDJA DEHQONCHILIK VOHASI AHOLISINING
UZUMCHILIGI TARIXI.....47

7. Наргиза Каримова

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА И ТОРГОВЛИ БАКАЛЕЙНЫМИ
ТОВАРАМИ В УЗБЕКИСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА.....51

8. Ruxiddin Patxiddinov

XX ASRNING 30-YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA SANITARIYA-EPIDEMIOLOGIYA
NAZORATI TASHKILOTLARI FAOLIYATIDAN.....57

9. Soxiba Sulaymanova

TURK XOQONLIGINING TASHKIL TOPISH TARIXIDAN.....62

10. Umidbek Tashmuradov

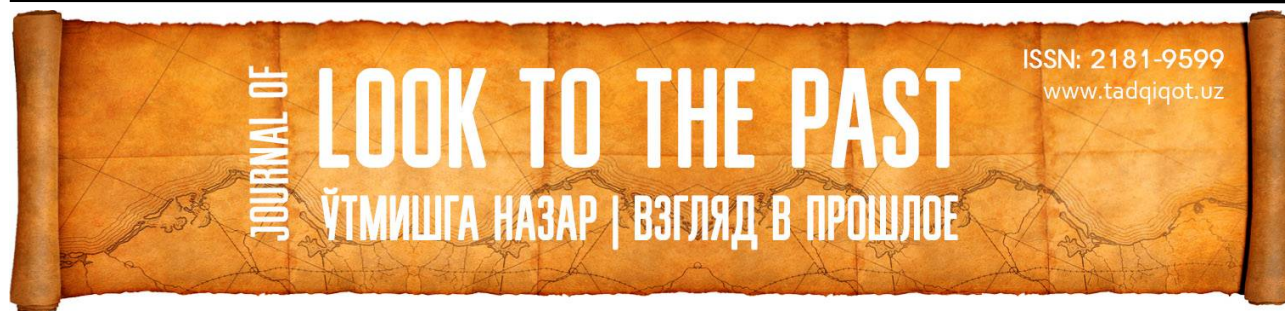
MUSTAQILLIK DAVRI SUV XO‘JALIGI, QASHQADARYO VILOYATI IRRIGATSIYA-
MELIORATSIYA TIZIMINING TARIXIY SHAKLLANISHI.....69

11. To‘lqin Xudoyqulov

BUXORO AMIRLIGI QO‘SHININING JANGOVAR TAYYORGARLIGI VA QUROLLANISH
DARAJASI: AN‘ANA VA MODERNIZATSIYA JARAYONLARI.....75

12. Хусан Хушвақтов

ТОШКЕНТ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАШИНАСОЗЛИК ЗАВОДИ (ТАШСЕЛЬМАШ) НИИГ
ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ТАРИХИ.....82

To‘lqin Do‘stboboyevich Xudoyqulov,
tarix fanlari doktori (DSc), professor,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, O‘zbekiston

БУХОРО АМИРЛИГИ ҚО‘ШИНЕНИНГ ЈАНГОВАР ТАЙЙОРГАРЛИГИ ВА ҚУРОЛЛАНИШ ДАРАЖАСИ: АН‘АНА ВА МОДЕРНИЗАТСИЯ ЈАРАЙОНЛАРИ

For citation: Tolqin D. Khudoykulov. COMBAT TRAINING AND LEVEL OF ARMAMENT OF THE ARMY OF THE EMIRATE OF BUKHARA: TRADITIONS AND MODERNIZATION PROCESSES. Look to the past. 2026, vol. 9, issue 9.

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.23031884>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Buxoro amirligi qo‘shinining jangovar tayyorgarligi, qurollanish darajasi va harbiy-moddiy ta‘minotining asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda amirlik qo‘shinida saqlanib qolgan an‘naviy harbiy tayyorgarlik usullari, jang olib borish taktikasi, harbiy xizmatchilarning kasbiy ko‘nikmalari hamda qurol-yarog‘ bilan ta‘minlanish holati yoritiladi. Shuningdek, XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida tashqi harbiy-siyosiy ta‘sirilar natijasida qo‘shinni modernizatsiya qilishga bo‘lgan urinishlar, zamonaviy qurol-yarog‘ va harbiy texnika namunalarining kirib kelishi hamda ulardan foydalanish imkoniyatlari tadqiq etiladi. Buxoro amirligi qo‘shinining jangovar salohiyatini belgilagan omillar, an‘naviy va zamonaviy harbiy tizim o‘rtasidagi ziddiyatlar qiyosiy-tarixiy yondashuv asosida baholanadi.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, qo‘shin, harbiy tayyorgarlik, jangovar tayyorgarlik, qurollanish, qurol-yarog‘, harbiy texnika, harbiy xizmat, taktika, harbiy an‘analar, modernizatsiya, harbiy islohotlar, jangovar salohiyat.

Худойкулов Тулкин Дустбобаевич,
доктор исторических наук (DSc), профессор,
Шахрисабзский государственный
педагогический институт, Узбекистан

БОЕВАЯ ПОДГОТОВКА И УРОВЕНЬ ВООРУЖЕНИЯ ВОЙСКА БУХАРСКОГО ЭМИРАТА: ТРАДИЦИИ И ПРОЦЕССЫ МОДЕРНИЗАЦИИ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются основные особенности боевой подготовки, уровня вооружения и военно-материального обеспечения войска Бухарского эмирата. Рассматриваются традиционные формы военной подготовки, сохранившиеся в эмирате, тактика ведения боевых действий, профессиональные навыки военнослужащих, а также состояние обеспечения войска оружием и военным снаряжением. Особое внимание уделяется попыткам модернизации военной организации во второй половине XIX – начале XX века под воздействием внешних военно-политических факторов, поступлению

современных образцов вооружения и военной техники, а также возможностям их практического применения. На основе сравнительно-исторического подхода оцениваются факторы, определявшие боевой потенциал армии Бухарского эмирата, а также противоречия между традиционной военной системой и модернизационными тенденциями.

Ключевые слова: Бухарский эмират, войско, военная подготовка, боевая подготовка, вооружение, оружие, военная техника, военная служба, тактика, военные традиции, модернизация, военные реформы, боевой потенциал.

Tolqin D. Khudoykulov,

Doctor of Historical Sciences (DSc), Professor,
Shahrisabz State Pedagogical Institute, Uzbekistan

COMBAT TRAINING AND LEVEL OF ARMAMENT OF THE ARMY OF THE EMIRATE OF BUKHARA: TRADITIONS AND MODERNIZATION PROCESSES

ABSTRACT

This article analyzes the main features of the combat training, level of armament, and military-material supply of the army of the Emirate of Bukhara. It examines traditional forms of military training that remained in the emirate, methods of warfare, professional skills of military personnel, and the state of the army's provision with weapons and military equipment. Particular attention is paid to attempts to modernize the military organization in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries under the influence of external military and political factors, the introduction of modern weapons and military equipment, and the possibilities of their practical application. Using a comparative-historical approach, the study assesses the factors that determined the combat potential of the army of the Emirate of Bukhara, as well as the contradictions between the traditional military system and modernization trends.

Index Terms: Emirate of Bukhara, army, military training, combat training, armament, weapons, military equipment, military service, tactics, military traditions, modernization, military reforms, combat potential.

1. Dolzarbligi:

Buxoro amirligi tarixida harbiy tizim davlatning siyosiy barqarorligi, hududiy yaxlitligi va markaziy hokimiyatning mavqeini ta'minlovchi muhim institutlardan biri bo'lgan. Ayniqsa, XVIII asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida amirlikning ichki siyosiy jarayonlari, hududiy boshqaruv tizimi, qo'shni davlatlar bilan munosabatlari hamda Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi harbiy-siyosiy ta'siri kuchayishi sharoitida qo'shinning tuzilishi, jangovar tayyorgarligi va qurollanish holati alohida ahamiyat kasb etgan. Shu nuqtai nazardan Buxoro amirligi qo'shini tarixini o'rganish nafaqat harbiy tarix, balki davlat boshqaruvi, ijtimoiy munosabatlar va tashqi siyosat tarixini anglash uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Buxoro amirligi qo'shinining jangovar salohiyatini belgilagan asosiy omillardan biri harbiy tayyorgarlik tizimi edi. Qo'shin tarkibining shakllanishi, harbiy xizmatni tashkil etish, jangchilarning kasbiy ko'nikmalari, otliq va piyoda qismlarning vazifalari, jang olib borish usullari hamda harbiy an'analar uzoq davr mobaynida shakllangan an'anaviy tizimga tayangan. Biroq XIX asrda Markaziy Osiyodagi harbiy-siyosiy vaziyatning o'zgarishi, ayniqsa, Rossiya imperiyasining mintaqadagi ekspansiyasi natijasida zamonaviy qurol-yarog', harbiy texnika va yangi jang usullariga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bordi.

Mazkur jarayon Buxoro amirligi oldida ikki muhim vazifani yuzaga keltirdi. Birinchidan, an'anaviy harbiy tizim va uning tashkiliy asoslarini saqlab qolish; ikkinchidan, o'zgarib borayotgan harbiy-texnikaviy muhitga moslashish va qo'shinni zamonaviy talablar asosida takomillashtirish zarurati paydo bo'ldi. Shu jihatdan qo'shinning qurollanish darajasi uning jangovar tayyorgarligidan alohida holda emas, balki harbiy tizimning umumiy rivojlanish jarayoni bilan bog'liq holda tahlil qilinishi lozim.

Shu asosda Buxoro amirligi qo'shinining jangovar tayyorgarligi va qurollanish darajasi: an'ana va modernizatsiya jarayonlari mavzusini tadqiq etish amirlikning harbiy tarixini yangi tahliliy yondashuv asosida yoritish, an'anaviy harbiy institutlarning o'zgaruvchan siyosiy va harbiy-texnikaviy muhitga moslashuv xususiyatlarini ochib berish hamda qo'shinning real jangovar salohiyatini belgilagan omillarni ilmiy jihatdan baholash nuqtai nazaridan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

2. Metodlar:

Tadqiqotda tarixiylik, xronologik, qiyosiy-tarixiy, manbashunoslik va tarixiy-tanqidiy tahlil, tizimli hamda strukturaviy-funksional yondashuv metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar asosida Buxoro amirligi qo'shinining jangovar tayyorgarligi, qurollanish darajasi va harbiy modernizatsiya jarayonlari o'zaro bog'liq holda tahlil qilindi. Manbalardagi ma'lumotlar qiyoslanib, an'anaviy harbiy tizimning o'zgarishi va yangi harbiy-texnikaviy sharoitga moslashuv jarayonlariga tarixiy-tanqidiy baho berildi.

3. Tadqiqot natijalari:

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, davlatchilik tarixi nuqtai nazaridan yondoshilsa harbiy ish davlatning ajralmas bo'g'ini hisoblanib kelingan. Xususan, Markaziy Osiyo tarixida ham harbiy soha doim hukmdorlar diqqat markazida bo'lgan edi. Davlat hukmdorlari o'zlarining ichki va tashqi siyosatlarini amalga oshirishda muhim omil hisoblangan strategik harbiy kuch, ya'ni qo'shinlariga tayanib ish ko'rishganlar. Ushbu omil bugun yoki kecha paydo bo'lib qolmasdan, asrlar davomida shakllangan. Shuningdek, kuchlarni boshqarishning muayyan tizimi yo'lga qo'yilgan va uning turli bo'g'inlari shakllanib borgan. Xattoki, ularga mos ravishda davlat harbiy qudratini saqlash uchun mas'ul etilgan shaxslarga beriladigan mansab va lavozimlar ko'lami ham aniqlanib borilgan. Asrlar davomida shakllangan va o'zining asosiy xususiyatlarini saqlab qolgan ushbu tizim amirlik davrida (XVIII – XX asr birinchi yarmida) ham kuzatiladi.

Buxoro amirligida ham qo'shinni tutish va harbiy taktika deyarli shayboniylar davridagi tuzulmani esga soladi. Qo'shinda otliq askrlar faoliyatida ko'chmanchilarga xos unsur yetakchilik qilgan. Odatda lashkarlikka kelgan harbiy askar o'zi bilan qurol – aslahasini olib kelishi shart bo'lgan. Tarixchi olim A.Zamonov tomonidan shayboniylar davlatining harbiy holati bo'yicha amalga oshirgan maqolalari va monografiyalarida, "... qurolsoz ustalar asosan bir turdagi qurollar yasashga ixtisoslashgan. Ularning ustaxonalari ko'pincha savdo rastalari qatorida o'rin olgan. Buxoro va Samarqandda sovutsozlar, o'qchilar, kamonsozlar va boshqa ustalarning maxsus savdo rastalari va yopiq bozorlari bo'lgan", - deyiladi.[6] Ushbu ma'lumotlar asosida mang'itlar sulolasi davri mamlakat qo'shinining harbiy holatini tahlil qiladigan bo'lsak, hunarmandchilik markazlari bo'lmish amirlikdagi markazlashgan shaharlarida an'anaga ko'ra o'tmishda janglarda qo'llanilib kelingan gurzi, oybolta va boshqa sovuq qurollari ishlab chiqishni davom ettirgan.

Shuningdek, tarixchi olim Y.Shukrullayevning fikricha, amirlikda hunarmandlar shayboniylar davridagidek qurol – yarog' ishlab chiqarish bilan xulosalanib qolmagan. Podsho Rossiyasi vassaliga aylangan Buxoro amirligida ko'plab "asoi safari", "asoi jihodi" deb nom olgan qurollar ishlab chiqarilganki, ular ham hassa, ham qilich vazifasini bajargan va undagi hassa g'ilofida aslida qilich bo'lib, mavhum tarzda joylashtirilgan zumrad va kumushlar bilan bezab ishlangan. Bu tarzda qurollar, sovuq qurollar yasash san'atining yorqin namunasidir. [23]

Sulola hukmdorlaridan Amir Haydar davriga (1801-1826) kelib dastlabki tub o'zgarishlar ro'y beradi. Ya'ni (istisno tarzda) muntazam armiya tashkil etiladi. Lekin amirlikda muntazam armiyaning tuzilishi haqida bir-biriga zid ba'zi ma'lumotlar ham uchrab turadi. Xususan, tarixchi olim B.Ismoilova Buxoro amirligida armiya va harbiy ishlarni tashkillashtirishni ikki bosqichga bo'ladi. Birinchi bosqichni XIX asr boshlaridan XIX asrning 30 – yillarigacha, ya'ni Amir Haydar davridan deb hisoblab, muntazam armiyaning tuzilishidagi debocha deb hisoblaydi. Lekin amirlikda muntazam armiyani tashkil etilganligi (II bosqichda) Amir Nasrulloxon davriga (1826 – 1860 yy) to'g'ri keladi deb hisoblab, to 1837 yilning oxiriga qadar davom etgan deb hisoblaydi. [11]

Ba'zi tadqiqotlarda Amir Haydarning muntazam qo'shin tuzish borasidagi harakatlarini Buxoro amiri Nasrullo (1827-1860) davom ettiradi. Bu hukmdorning sa'y-harakatlari bilan piyoda askarlardan iborat sarbozlar va to'pchilarning muntazam qo'shini tuziladi. Yozma manbalarda qayd

etilishicha, by tadbir 1837 yilda amalga oshirilgan edi. XIX asr ortalaridagi ma'lumotlarning ko'rsatishicha, dastlab muntazam qo'shin asosini, Buxoro amirligidagi asirlar tashkil etgan edi. Voqealar guvohlarining yozishicha, 1837 yildayoq 1000 dan ortiq asirlardan 800 kishi muntazam piyoda askarlik - sarbozlikka, 250 dan ortiq kishi esa artilleriya qo'shinlari - to'pchilar safiga qabul qilingan edi. Buxoro harbiy kuchlarining asosini tashkil etgan sarbozlar tarkibiy jixatdan bir qancha qismlardan tashkil topgan edi. XIX asr o'rtalariga oid tarixiy ma'lumotlardan ayon bo'lishicha, jami 700 kishidan iborat «sarbozlar har biri 100 talik 7 ta dastaga bo'lingan edi. O'z navbatida har bir dasta «2 ta nim dastaga, 4 ta rassadga va 8 ta baraga bo'lingan. Yuz kishidan iborat harbiy dastani yuzboshi boshqargan. Ushbu boshqaruvda yuzboshiga uning yordamchisi qorovulbegi yordam bergan. «Rassad»larni panjaboshi boshqargan. Harbiy qismni boshqarishda bu mansab egasiga uning muovini - panshajaboshi-xurd yordam bergan. Sarbozlarning o'n kishidan iborat qismiga «daxboshi» boshchilik kilgan».[10]

Amirlikda erkin sarbozlar guruhi ham shakllangan bo'lib, XIX asr II yarmidan boshlab doimiy armiya ko'rinishiga o'tishadi. Qo'shin sarbozlarining harbiy kiyimlarida ham amir Muzaffar davridan boshlab ma'lum o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Xususan, sarbozlarning harbiy kiyimi sifatida boshlarida qora uzun qolpoq, oq bo'zdan shim, qishda harbiy mundir (kulucha) belgilab berilgan. Sarbozlarning (formasi) shim va mundirlari odatda har ikki yilda bir bor almashtirilgan. Oyoq kiyim soarbozning o'zi bilan birga olib kelishi majbur hisoblangan. Faqatgina amir Abdulahadxon davriga kelib, harbiy sarbozlarga ikki yilda bir marotaba bir juft etik berilgan.[14] Arxiv xujjatlaridagi ma'lumotlarda harbiylarning mundiri «kulucha» yoki «yopiq», bosh kiyimini esa «qo'lonchin» deb yuritilganligi eslab o'tiladi. Sarbozlarning yelka qismi tepasida (pogonlarida) dasta raqami yopishtirilgan.[14]

Amirlikdagi barcha nizomiy guruhlarining harbiy dala mashqlari deyarli bir xil ko'rinish olganligini kuzatishimiz mumkin. Xususan, Shanbegi sarbozlari haftaning shanba, yakshanba, dushanba kunlarida, Seshanbegi sarbozlari seshanba, chorshanba, payshanba kunlari, terskiy, shefskiy, otliq kazaklar haftada to'rt kun mashqlarda qatnashgan. Amirlik chegaralarida qorovullik xizmatlarini o'tovchi Elnavkarlari guruhi mahalliy qurol – aslahalari bilan qurollangan bo'lib, ularning harbiy dala mashqlari o'tkazishganliklari xususida biror manbalarda ma'lumotlar keltirilmaydi [24].

Shuningdek, rus tadqiqotchisi polkovnik Matveyev o'z kundaliklarida «Buxoro qo'shinining harbiy tayyorganligi o'ta qoniqarsizdir, mashqlar kam o'tkaziladi va ular miltiqli usullardan hamda tantanali marosimlardagi yurishlardan iborat bo'ladi» – deb yozadi. Yana bir rus

tadqiqotchisi V. Masalskiy [12] «... Buxoro piyoda qo'shinlarining jangovar qudrati, boshqa harbiy qismlardek juda bo'sh» – deb hisoblaydi. Buxoro to'pchilari bo'linmasi oxirgi 12 yil ichida biror marta ham hattoki, bo'sh o'qlar bilan to'plardan o'q uzishmaganlar»[3]. Demak, amirlikdagi qo'shinning ahvoli haqidagi ushbu ma'lumotlar ma'lum ma'noda bir-biriga zid bo'lsada, haqiqatda esa holatga to'g'ri baho berilgan. Lekin, keyinchalik ushbu holatdan to'g'ri xulosa chiqargan ayrim hukmdorlar o'z qo'shinlarining muntazam qismlarini tashkil etishga harakat qilganlar. Natijada XIX asr boshlarida Markaziy Osiyo xonliklarida xususan, Buxoro amirligida qo'shin muntazam va nomuntazam qismlardan tashkil topgan harbiy kuchga aylanadi [8]. Endi amirlikda ayrim davlat rahbarlari o'z qo'shinlarini yaxshilash, uning tarkibida muntazam qismlarni tarkib toptirish borasida qator islohotlarni amalga oshira boshlaydi. Shunday davlat rahbarlaridan biri Amir Haydar (1800-1826) bo'lib, u mamlakat harbiy kuchlarini ikki qismga: muntazam qo'shin - «navkariya» va nomuntazam qo'shin - «qora cherik»ka bo'lib boshqargan.

Shuningdek, Turkistonning harbiy quvvatini sinchiklab o'rgangan rus tadqiqotchisi G.A. Arendarenkoning ma'lumotlarida «Nasrulloxon davrida dala to'plari sezilarli darajada yaxshilangan. Ular ingliz harbiy nizomidan «chala-chulpa» habardor bo'lgan afg'on to'pchilarini xizmatga olganlar. Og'ir qurolli otliqlar soni ham oshiriladi. Sarbozlar soni ko'paytirilib, to'plar himoyasida jangga kirish va qal'alarga hujum qilish qo'llanila boshlaydi» [4].

Amir Haydarning muntazam qo'shin tuzish borasidagi harakatlarini Amir Nasrullo (1826-1860) davom ettirar ekan, bu hukmdorning sa'y-harakatlari bilan 1837 yilda piyoda askarlardan iborat sarbozlar va to'pchilarning muntazam qo'shini tuzildi [7]. Amir Nasrullo davrida muntazam

piyoda qo‘shinning soni 40 ming kishidan iborat bo‘lgan (har biri 800 kishidan 50 ta sarbozlar bo‘laklari). Amir Nasrullo askarlarga harbiy ta‘lim berish maqsadida chetdan mutaxassislarni taklif etgan. Jumladan, eronlik Abdusamad Tabriziy askarlarga yevropacha usulda ta‘lim bergan [27].

Tarixchi olim Sh.Voxidovning tadqiqotlariga e‘tibor qaratsa unda Buxoro qo‘shini yetti xil dasta yoki guruhdan iborat bo‘lganligi aytiladi. Xususan ular: 1. To‘pchilar. 2. O‘taliq. 3. Shefskiy. 4. Terskiy. 5. Arablar. 6. Turkman va 7. Yollangan askarlar. Turkman dastasi hamda yollangan askarlarning bir qismi piyoda xizmat qilardilar. Tanlagan «Sherbachalar» dastasi ham bo‘lgan ekan. Turkman polki Kogonda, Terskiy, Shefskiy va o‘tliqlar Sitorai Mohixosa kazarmalarida joylashgan edi. Amir Shohmurod davrida qo‘shin ikki qanotdan iborat bo‘lgan. So‘l qanotida mang‘it, kenagas, keroit, durman, qo‘ng‘irot, xitoy, qipchoq, o‘taji, turkman, arlot, qiyot, qirg‘iz, qalmoq, hofiz, o‘t‘lon, tilod kabi dastalari bo‘lgan. Chap qanotda qatog‘on, saroy, yabu, bazuzin, jaloyir, qang‘li, yuz, ming, nayman, qarluq, berkut, qushchi, argun, og‘lon, qalmaq, fo‘lodchi, qirq, olchin, major, chinboy, badayil, as, jibirg‘in, qilgiy, timoy, masid, tator, bog‘lon, iloji, tangut va shogirdpesha guruhlarini joylashgan [5].

Amirlik qo‘shining jangovorlik holatida askarlarning qurol-aslaha bilan jihozlanishida kuzatiladigan asosiy holatni quyidagicha tavsiflash mumkin: Tig‘li qurollar – qilich, o‘q-yoy, nayza, xanjar, oybolta. Zarbli qurol – gurzi. O‘qotar qurollar – miltiq, to‘pponcha va to‘plar.

Tig‘li qurollardan qilichning o‘zi ishlab chiqarilganligiga qarab qator turlarga bo‘lingan. Tadqiqotchi olim Y. Shukrullayev qator manbalarga tayanib amirlik qo‘shinidagi qurollar xususida quyidagicha fikr bildiradi: “... amirlikda sarbozlar va harbiy amaldorlar taqib yurgan qilichlar “chiniy”, “rusiy”, “rumiy”, “farangi”, “sulaymoniy”, “hindiy”, “damashqiy” va boshqa nomlarda ko‘plab uchraydi [22]. Bundan tashqari amirlikda, “farangi”, “afg‘oniy”, “eroniy” nomlari bilan boshqa sovuq qurollar va hattoki, o‘tochar qurollardan ham keng foydalanishgan [25].

Yana bir ma‘lumotda: “... qo‘shiningiz qullari ichida bir miltiqsoz bor edi. U xizmat yuzasidan Shahrisabz viloyatiga saforot qilindi. Lekni bu vaqt ichida qo‘shiningiz qullari ustasiz qoldi. Qulingiz davlatxona ustolaridan birini berishingizni umid qilib sizni duo qiladi. 1893-1894 yil” [18].

Yana bir ma‘lumotda: “... Mirobod miroxur qo‘shinida halok bo‘lgan sarbozlarning qurol aslahalari bor. Quyidagi aslahalarni Akrambiy inoq to‘pboshiga topshirdik.

Miltiqlar ro‘yxati:

- yuzboshi Muhammad Sharif qorovulbegi - 50 ta.
- yuzboshi Muhammad qorovulbegi - 44 ta
- Habibuloh qorovul yuzligi - 39 ta... . Jami 186 ta miltiq [15].

Amir qo‘shinida qurol – yarog‘lar faqat mahalliy hunarmandlar tomonidan ishlab chiqarilmasdan xorijdan ham xarid qilingan. Bu haqidagi ba‘zi ma‘lumotlar rus harbiy amaldorlari tomonidan imperatorning siyosiy agentiga yuborilgan maxfiy maktubida ham eslab o‘tilgan.

Xususan, Y. Shukrullayevning tadqiqotlarida bu haqida quyidagicha ma‘lumotlar qayd etiladi: “... amirlikning Karki bekligida Termiz va Marv orqali turkmanlar katta hajmdagi ingliz qurol yarog‘lari bilan savdo qilishmoqda”. “... Afg‘onistondan olib kelinayotgan kalibri 4.3 sm.li Pibodi-Martini sistemali ingliz miltiqlari turkmanlar tomonidan 50-75 rubldan sotib olinib, Karkida 75-100 rubldan sotilmoqda” [26].

Arxiv ma‘lumotlaridan yana shunday ma‘lumotlar ham qayd etilib o‘tganki, unda Rossiya fuqarolarining o‘zi boylik evaziga Buxoro amirligi hududida qurol – yarog‘ savdosi bilan shug‘ullanishgan. Jumladan, Rossiya siyosiy agentligi ma‘murlaridan biri I. Reshetovning 1911 yil 6-fevralda amirlikka yozgan maktubida Kojuxovskiy, Abarji Vakulov, Vetoxinlar (rus fuqarolari) amirlik hududida maxfiy ravishda qurol-yarog‘ savdosi shug‘ullanayotganligi sabab ularni tutishda yordam berishni so‘ragan [16].

4. Xulosa qilib aytganda, XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, Buxoro amirligi qo‘shinlari harbiy jihatdan jiddiy muammolarga duch kelgan edi. Jumladan, amirlik armiyasi harbiy texnika va qurollanish sohasida tuban darajada qolgan, tashkilotchilik, harbiy tayyorgarlik va tartib-intizom nuqtai nazaridan zamonaviy talablarga javob bermagan. Bu holatga asosiy sabab sifatida amirlar

hukmronligidagi harbiy islohotlarga bo'lgan befarqlik, zamonaviy harbiy bilimlardan bexabarlik hamda ma'nan o'zgarishga qarshilik kabi omillarni ko'rsatish mumkin.

Rus zobitlari, jumladan Shubinskiyning esdaliklarida keltirilishicha, Buxoro qo'shinlari harbiy jihatdan zaif, qurollanishda eski vositalarga tayanadigan, askarlar esa otish qurollaridan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lmagan ommaviy to'da singari tasvirlangan. Shuningdek, mahalliy muarrixlar – Muhammad Said Baljuvoni va Ahmad Donish ham Buxoro lashkarini zaif va ta'sirsiz deb baholaganlar.

Shu kabi zaifliklar oqibatida XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoro amirligi Rossiya imperiyasi bilan yuz bergan harbiy to'qnashuvlarda mag'lubiyatga uchradi va amirlikning katta qismi bosib olindi. Harbiy sohada olib borilgan qisman islohotlar ma'lum ijobiy natijalar bergan bo'lsa-da, ular umumiy harbiy salohiyatni tubdan o'zgartirishga qodir bo'lmadi. Bu esa Buxoro amirligining harbiy tizimi XVII–XIX asrlar davomida yetarli darajada rivojlanmaganini va global geosiyosiy jarayonlarga moslashishda ortda qolganini yaqqol namoyon etdi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Айний С. Дохунда. Т., 1956. – Б.78; Дониш Ахмад.. История Мангитской династий. ... – с 64. Абдурауф Фитрат. Амир Олимхоннинг хукмронлик даври / Тожиқ тилидан А Ирисов таржимаси. Т.: Минҳож, 1992. – Б.72; Логофет Д.Н. Страна безправия. Бухарское ханство и его современное состояние. СПб., Колокольная улица № 14,. 1909. – с. 112.
2. Айний С. Дохунда. Т., 1956. 191-192 -бетлар.
3. Арендаренко Г. Бухарские войска в 1880 г. с.350.
4. Арендаренко Г. Досуга в Туркестане. 1874-1889, Спб., с. 543.
5. Вохидов Ш., Холиқова Р. Марказий Осиёдаги давлат бошқаруви тарихидан. Т.: Янги аср авлоди. 2006. – Б. 36.
6. Замонов А. Бухоро хонлигида қўшин тузилиши ва ҳарбий бошқарув. (шайбонийлар бошқаруви даври). Тошкент.: Баёз, 2018. – Б. 108.
7. Зиёева Д. Ўзбекистонда ҳарбий иш тарихидан (қадимги даврдан ҳозиргача) / Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси./ Т.: «Шарқ». 2012. – Б. 127.
8. Зиёева Д. Ўзбекистонда ҳарбий иш тарихидан (қадимги даврдан ҳозиргача) / Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси./ Т.: «Шарқ». 2012..– Б. 126.
9. Зиёева Д. Ўзбекистонда ҳарбий иш тарихидан (қадимги даврдан ҳозиргача) / Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси./ Т.: «Шарқ». 2012..– Б.127.
10. Зиёева Д. Ўзбекистонда ҳарбий иш тарихидан (қадимги даврдан ҳозиргача) / Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси./ Т.: «Шарқ». 2012..– Б. 127.
11. Исмоилова Б. Бухарский эмират при эмире Хайдаре. Хужанд. 2000. – Б.36.
12. Масальский В. Бухара. //Энциклопедический словарь. Т.V. Спб., 1891, с. 106.
13. Матвеев. Поездка по Бухарским и Афганским владениям в 1877 г. СПб., 1883, с. 40.
14. Самарканд шаҳридаги Республика маданияти тарихи давлат музейи архиви. Хужжат. № 814. 2 бет.
15. Ўз МА, 3-жамғарма.1-рўйхат.272-иш. 1-варақ.
16. Ўз МА, 3-жамғарма.2-рўйхат. 171-иш. 10-варақ.
17. Ўз МА. 3-жамғарма. 2-рўйхат. 976-иш. 36 варақ.
18. Ўз МА. И-126- жамғарма. 1- рўйхат. 1637-иш, 2- варақ.
19. Ўз МА. И-126-жамғарма. 1-рўйхат, 1634-иш.1-варақ.
20. Ўз МА. И-126- жамғарма. 1- рўйхат. 1637-иш, 3- варақ.
21. Ўша жойда.
22. Шариф Муҳаммад Мансур Муборакшоҳ. “Адаб ал ҳарб ва-ш-шужаат”. Душанбе, 1997. с.161.
23. Шукруллаев Ю. Бухоро амирлигида қўшин ва ҳарбий иш” (1753-1920 йй.). тарих фан. ном. дисс... – Тошкент. 2007. – Б. 118.

- 24.Шукруллаев Ю. Бухоро амирлигида қўшин ва ҳарбий иш” (1753-1920 йй.). тарих фан. ном. дисс... – Тошкент. 2007. – Б. 134.
- 25.Шукруллаев Ю. Бухоро амирлигида қўшин ва ҳарбий иш” (1753-1920 йй.). тарих фан. ном. дисс... – Тошкент. 2007.– Б. 117.
- 26.Шукруллаев Ю. Бухоро амирлигида қўшин ва ҳарбий иш” (1753-1920 йй.). тарих фан. ном. дисс... – Тошкент. 2007. – Б. 121.
- 27.Якобжанов Ж. Ўбек давлатчилигида ҳарбий ишлар тарихидан (Бухоро амирлиги мисолида) International scientific journal. «MODERN SCIENCE AND RESEARCH» 2023 й. – Б. 1211.
- 28.Якобжанов Ж. Ўбек давлатчилигида ҳарбий ишлар тарихидан (Бухоро амирлиги мисолида) International scientific journal. «MODERN SCIENCE AND RESEARCH» 2023 й. – Б. 1211.

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
LOOK TO THE PAST

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000